

A hetvenéves Böröcz József köszöntése

Csányi Gergely 

ELTE TáTK Társadalomkutatások Módszertana Tanszék

csanyi.gergely@tatk.elte.hu

A Gólya szövetkezeti presszó és közösségi ház 2013 őszén nyitott, de a Helyzet Műhely már a hivatalos nyitás előtt, 2013 júniusában szervezett egy eseményt, amelyen Böröcz József adott elő *Rendszerváltás kreativitás nélkül* címmel. A téma és az előadó személye egyaránt szimbolikus jelentőséggel bírt az akkor formálódó fiatal baloldal számára. A 2008-as válság hatására új baloldali mozgalmi hullám söpört végig a világon. Magyarországon ugyanebben az időben alakult egy elképzelés az új baloldal munkamegosztásáról, amely a 4K!-nak (Negyedik Köztársaság Pártnak) szánta a parlamenti képviselő szerepét, a *Fent és Lent* blognak a médiáét, a Helyzet Műhelynek a *think tank*ét, a szövetkezeti modell prototípusaként is működő Gólyának pedig a tér szerepét. Persze 2026-ból visszanezve ez az elképzelés sok szempontból naivnak tűnik, és az akkoriban alapított mozgalmi törekvéseknek több ága is elhalt, de az az eszmeiség, amelynek jegyében Böröcz Józsefet meghívták, fennmaradt. A 2008-as válság volt az utolsó szög a rendszerváltás óta ígért nyugati felzárkózásba vetett hit koporsójában. Az akkoriban húszas-harmincas éveikben járó aktivisták és a mozgalomhoz köthető társadalomtudósok úgy érezték, az egyetemi szociológia- és közgazdaságtan-képzéseken nem kaptak olyan értelmezési keretet, amellyel megérthették volna a válság utáni helyzetet. Ezért olyan megközelítéseket kerestek, amelyek Kelet-Európát nem valamiféle időben elmaradt régióként írták le, amelynek örök feladata a felzárkózás (Böröcz, 2017 [2012]), hanem a világtörténelemben sajátos pozíciót felvett földrajzi egységnek. Ez a megközelítés persze nem volt új, sem általában, sem Magyarországon: az 1970-es évek végétől megjelentek a *Fejlődés-tanulmányok* könyvsorozat kötetei, 1989 óta működik az *Eszmélet* folyóirat, vagy például 2006-ban jelent meg Melegh Attila (2006) *On the East-West Slope* című könyve. A 2010-es évek elejére ezek a gondolatok azonban jobbra kiszorultak a szociológia- és közgazdászképzésekből, ahol a modernizációs és felzárkózási narratívák domináltak. A fiataloknak újra fel kellett fedezniük ezeket a kereteket. Ezért volt szimbolikus jelentősége Böröcz József meghívásának az épülő fiatal baloldal legelső előadójaként. Azt jelentette, hogy a fiatal baloldal nem kér többet a modernizációs elméletekből, a lemaradottság-felzárkózás narratívákból,

a zárt nemzetállami léptékből és a „Kelet-Európa mint hiány” megközelítésből. De mit tanított akkor és mit tanít ma Böröcz József a Helyzet Műhely tagjainak, a Gólya körüli aktivistáknak, a Társadalomelméleti Kollégium, a Kerényi Károly Szakkollégium és a Rajk Szakkollégium hallgatóinak és még sokaknak?

Böröcz József a lépték, a viszony és a határátlépés szociológusa – legalábbis ahogy én látom. Aki kicsit is ismeri a munkásságát, az tudja, hogy globális szociológiát művel a világrendszer-elemzés, a függőségi elméletek és a posztkoloniális tanulmányok kreatív alkalmazásával. Saját elbeszélése szerint a világrendszer-elemzésből lépett vissza a függőségi elméletekhez, hogy kisebb léptéken jobban tudja értelmezni azt, ami ebből a hagyományból hiányzott: az államszocializmusok kérdését (Böröcz, 2017 [1992], 2018 [2009], pp. 150–203). De ez a léptékváltás – vagy inkább a léptékekkel való játék – életműve egészében fennmaradt. Böröcz felismerése, hogy a külső rendszerintegráció belső strukturáló erőként működik, tette lehetővé, hogy globális léptékben értsük meg a mikroszociológiai jelenségeket. A böröczi életműben egyetlen egészzé áll össze a GDP (Böröcz, 2026), a kereskedelmi statisztikák (2017 [1992], pp. 28–29), a nagy ívű történeti elemzések és az olyan egészen személyes kérdések sora, mint hogy „hol van a jóság” (Böröcz, 2020 [2006]), vagy hogy mit gondolunk saját „féhérségünkről” (Böröcz, 2022). A léptékváltások vagy léptékjátékok segítenek megérteni, hogyan vagyunk a világban, és hogyan tükröződik bennünk a világ. Böröcz arra is tanít, hogy viszonyokban gondolkodjunk. Kelet-Európa történetéről nem azt kérdezte, mi hiányzik belőle ahhoz, hogy végre „Nyugattá” váljék, hanem azt, milyen történeti és globális dinamikák hozták létre magát a pozíciókülönbséget – és vele együtt a Nyugat felsőbbrendűségének képzetét. Arra tanít tehát, hogy a földrajzi területeket, csoportokat, egyéneket ne önmagukban vizsgáljunk, hanem egymáshoz és az egészhez való viszonyukban. Böröcz mindemellett a határátlépések szociológusa (Böröcz, 2002 [1998], 2017 [2014]) – és nem pedig szűk értelemben vett szociológus, hiszen éppen ezt is jelenti a határátlépés. Arra ösztönöz, hogy lépünk ki saját határaink közül – minden értelemben: nézzük meg, nem tűnik-e másnak az egész helyzet egy másik földrajzi terület vagy egy másik csoport szemszögéből, illetve globális léptékben (Böröcz, 2025); lépjük át a diszciplináris határokat, és lépünk túl a provincializmuson, sőt bizonyos értelemben saját – pozíciónk adta – határainkon is.

De Böröcz a kritika, a felelősség és a kényelmetlen kérdések szociológusa is. Aki nemcsak arra tanít, hogyan kell szociológiát csinálni, hanem arra is, hogy miért. A szó legjobb értelmében vett provokátor. Aki felteszi a kényelmetlen kérdéseket, amelyekkel arra sarkall, hogy újra és újra reflektáljunk saját pozíciónkra, és hogy megkérdőjelezzük azokat a alapfeltevéseket, amelyeket biztosnak gondolunk – mindazt, amit Gramsci

sensu comunénak nevez. Nemcsak kérdez, hanem arra tanít, hogy mi is kérdezzünk: az ő nyomán tényleg beláthatjuk, hogy a kritikai szociológia nem pusztán intellektuális irányzat, hanem kutatói magatartás, politikai praxis és folytonos szembenállás a kizsákmányolás, az elnyomás, a rasszizmus, a szexizmus és az erőszak minden formájával – a tudományos mezőn kívül, sőt azon belül is. Mindez azt is jelenti, hogy fel kell tennünk a legkényelmetlenebb kérdést: mi magunk hogyan veszünk részt ezeknek az elnyomó viszonyoknak a fenntartásában.

Böröcz József nélkül valószínűleg nem lett volna – legalábbis ebben a formában – Helyzet Műhely, Helyzet Műhely Könyvek sorozat, a *Fordulat* folyóirat legtermékenyebb, elsősorban világrendszer- és világökológia-elemzésre épülő korszaka, sem *Ciklus* folyóirat. Elvitathatatlan érdeme, hogy a magyar baloldalon nem valamiféle euromarxizmus vált domináns irányzattá. Kevés kortárs olyan szerzőt lehet találni, aki ekkora hatással volt a magyar baloldali gondolkodásra.

A *Ciklus* folyóirat szerkesztősége nevében köszöntöm a hetvenéves Böröcz Józsefet, és nem egyszerűen még sok évet kívánok neki, hanem sok évet egy kizsákmányolástól, elnyomástól, erőszaktól és uralmi viszonyoktól mentes világban!

Hivatkozott irodalom

Böröcz, J. (2002 [1998]). A határ: társadalmi tény. *Replika*, 47–48, 133–142.

Böröcz, J. (2017 [1992]). Kettős függőség és tulajdonvákuum: társadalmi átalakulás az államszocialista félperiférián. In Uő, *Hasított fa. A világrendszer-elmélettől a globális struktúraváltásokig* (pp. 25–47). L'Harmattan.

Böröcz, J. (2017 [2012]). Magyarország az Európai Unióban. Az örök „felzárkózó”. In Uő, *Hasított fa. A világrendszer-elmélettől a globális struktúraváltásokig* (pp. 163–174). L'Harmattan.

Böröcz, J. (2017 [2014]). Határok, India és globális középosztály. In Uő, *Hasított fa. A világrendszer-elmélettől a globális struktúraváltásokig* (pp. 163–174). L'Harmattan.

Böröcz, J. (2018 [2009]). Az EU és a világ. *Kritikai elemzés*. Kalligram.

Böröcz, J. (2020 [2006]). A jószág máshol van: Az Európán belüli másság szabálya. *Replika*, 115–116, 69–97.

Böröcz, J. (2022). „Eurofehér” gőg és „piszkosfehér” sérelemérzet. A „rassz” – Európában. *Replika*, 125, 129–150. <https://doi.org/10.32564/125.8>

Böröcz, J. (2025). Trump, Grönland és Panama: Őrület, de van benne geopolitikai rendszer. *Mérce*, 2025 január 14. <https://merce.hu/2025/01/14/trump-gronland-es-panama-orulet-de-van-benne-geopolitikai-rendszer/>

Böröcz, J. (2026). Gyarmati történelem és globális jövedelemegyenlőtlenségek, 1960–2018. *Ciklus*, 1, 21–44. <https://doi.org/10.64718/ciklus/2026-01-01>

Melegh, A. (2006). *On the East-West Slope. Globalization, Nationalism, Racism and Discourses on Eastern Europe*. CEU Press.
